

Vanity Fair⁴⁰² iliti tko je tko... (glazbena sugestija: **Tori Amos, '97 Bonnie And Clyde**)

Enfin, si tu détruis, que ce soit avec des outils nuptiaux.
(René Char, *Rougeur des Matinaux*, XXVII, 1983:335)⁴⁰³

Qu'un cœur sans poing dresse sa lame
A tout jamais figé un geste
Je sais aimer de toutes choses
Le frêle emblème qu'elles posent.

(Olivier Larronde, „Quelques quatrains“, u: *L'Ivraie en ordre*, 2002:27)

Kada, u susretu ili srazu s nekim suvremenim čitanjima podsjećamo na *historičnost* i *historizaciju* svake priče, svatko ponaosob ima nekog „kona za trku“. Moj je već spomenuta Veyneova, meni možda najzabavnija knjiga povjesničara o povijesti, *Svakodnevo i zanimljivo*. Ovdje nas povijest zanima kao niz anegdota, „štikleca“, kako kažu u Zagrebu, dogodovština, pikanterija, koje bi trebale, ponovno posredno, rasvijetliti, kako i priliči knjizi o fikciji koja nije fikcija, kako žene u Sadeovo doba, a onda i Sadeove žene, one stvarne o kojima se *piše*, te one fikcionalne koje se rađaju pisanjem, funkcioniraju.

Kada Arlette Farge, u *Le peuple et les choses, Paris au XVIIIe siècle*⁴⁰⁴, govori o Parizu u 18. stoljeću, ona odmah na početku upozorava da „interaktivnost“ i „historizacija“ ima smisla samo u određenom dobu i kontekstu, sociopolitičkom prostoru, te da se o njemu ne treba misliti „pozitivistički i deskriptivno“, nego „kao na signale intenziteta gradskog života, prostore ili heterotopije koji dinamiziraju grad ili ga zadržavaju kada se oznake ovih prostora vezuju uz bijedu, poremećaje ili gađenje“. To znači da će, na primjeru Pariza u 18. stoljeću, Farge inzistirati na „materijalnom i senzualnom intenzitetu“ (Farge 2015:16), odnosno da će postaviti pitanje o onome što se tada osjeća kao očito i simbolično, a što kao nužno ili neizbježno. Na što se reagira neutralno, na što ljubavljju, iznenađenjem, pod-

⁴⁰² Poglavlje sam nazvala „Vanity Fair“ jer je namjera da donekle ocrtam portrete glavnih aktera, kao što smo to činili i za Justine i Juliette, odabirući informacije iz više biografija o markizu de Sadeu, ali i iz više desetaka svezaka njegove korespondencije.

⁴⁰³ René Char, „Rougeur des matinaux“, XXVII, u: *Œuvres complètes*, Pariz, Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, 1983:335.

⁴⁰⁴ Arlette Farge, *Le peuple et les choses, Paris au 18e siècle*, Montrouge, Bayard Éditions, 2015:16.

smijehom, ili što se smatra gadnim, odbojnim, nedostojnim, opscenim? (Farge 2015:17)⁴⁰⁵.

U tom smislu, Farge osobito upozorava na jedno područje o kojem se nikada ne govori kada se proučava predmete, a to su afekti i osjećaji koji se javljaju kada ih se vidi ili upotrebljava, jer, prema njoj (Farge 2015:153-154), svi oni s populacijom imaju i društvene i političke odnose, te stvaraju jedan „spektakularni prostor“ u kojem se životi stvaraju i raspadaju.

Pariz u 18. stoljeću je pravo gradilište kakvo nikada nije bio u 17. stoljeću. Zbog ove izgradnje i rekonstrukcije širi se miris žbuke, koja čini dvije trećine gradskog materijala, i oblaka krede koji se stapaju s mirisima hrane i pića, uz dim, plamen i isparavanja, koja sva spominje Mercier (sv.I, 24). Ulice postaju opasna mjesta zbog gradilišta, ozljeda radnika, ali i oštećenja koja uzrokuje prolazak kola i materijala (Farge 2015:25). Ljudi prate i okupljaju se kada se podiže kamen svete Genoveve kao simbol napretka 18. stoljeća, ali i uznošenja svetog, što pokazuje da ovaj posao postaje teatar, prilika za okupljanje, ali i znak privrženosti predmetima i njihovom značenju (Farge 2015:31).⁴⁰⁶ Mnogo je događaja, peripetija koje postaju i novina, i predstava za sve staleže, koji svjedoče da je događaj „mobilna činjenica“ (2015:56) jer inducira ponašanja, misli, ali i druge događaje i djela.

Primjerice, šetnja je pravi „urbani predmet“, koji se razlikuje od ulice; ona je posebno mjesto i za libertince, i za „filles publiques“, jer su i ukradeni poljupci i ljubav skrivena po grmlju prostor ukradene slobode (Farge 2015:73-74). Ona je i mjesto gdje vlada groznica, tjeskoba, prostitucija i zameci nereda, koji se međusobno objašnjavaju. Osim spomenutog Baudouina, Farge ističe slikara Gabriela de Saint-Aubina, zaljubljenika u grad, posvećenog šetača, posve suprotnog od Jean-Jacquesa Rousseaua, koji i ovdje pokazuje svoj odmak prema epohi. Saint-Aubin se, crtajući bulevar, suprotstavlja slikarima kao što je Étienne Jeurat, te ga pokazuje kao mjesto okupljanja raznorodnih pojedinaca, od siromaha do bogataša, mnoštva koje se razlikuje i posturom i okruženjem (*Vue du boulevard*).⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ Osim Tristana Garcije, koje citira – „u univerzumu predmeta i događaja, ništa nije ravno, sve posjeduje neprekidni reljef intenziteta“ (Tristan Garcia, *Forme et objet, un traité des choses*, Pariz, PUF, Métaphysiques, 2011:365), naravno da je jedna od njenih početnih referenci njen prijatelj Foucault, koji kaže da „ono što omogućuje neku znanost jest pojava izvjesnog broja predmeta koji će moći postati znanstveni predmeti“ (Foucault, *DE*, 1954-1988, II, 1971:140), te ističe dvosmislenost i ljepotu tih istih jer upozorava da to pojavljivanje znači stupanje na scenu „rapports de force“ (Foucault 1971:144).

⁴⁰⁶ Farge spominje i markiza de Sadea, čija se kočija sudarila s fijakerom, ali koji je sam izišao iz kočije da bi isti čas udario konja oštećenog fijakera u trbuh (Farge 2015:36).

⁴⁰⁷ Umjesto knjiga Georgesa Didi-Hubermana, koji se ovdje neminovno nameće kao autor koji govori o slikama u najširem smislu, pokretnim i nepomičnim, s više referenci prema

Što se tiče bilježenja svakodnevice i ženske uloge u njima, Farge (2015:88-89) spominje anonimni, nedovršeni dnevnik pronađen u Nacionalnom arhivu, naslovljen *Dnevnik prevarenog muža* (Y 11 741), „pojednosti o tome što se dogodilo od 30. ožujka 1774.“, kada jedan izvjestan Demontjean, koji je prodavao modne potrepštine, prepričava svoj život jer ima nesreću da mu supruga, koja ne obavlja svoj posao, niti poštuje rokove, pod svaku cijenu želi uspjeti u društvu, ali i „biti žena, dakle, izgledati“, pokazivati se u javnosti, ondje gdje se, prema njenom mišljenju, događa život i zabava (u šetnji, na kavi, rekli bi danas).⁴⁰⁸

No, druga strana zabave je i postojanje specijaliziranih ustanova, zatvora, pritvora, azila, „maisons de force“⁴⁰⁹ kao Bicêtre, Charenton i Montrouge. La Salpêtrière je i gora, zbog zaglušne buke ženskih krikova koji su plod ili demencije, ili neliječenih spolnih bolesti. I iako postoje bolnice i zatvori (prison de la Force, samostan Madelonettes) koji možda nisu u takvom stanju, zbog prenapučenosti, nedostatka zdravstvene njege i promiskuiteta, i oni se mogu pridružiti ostalima.

Ograde, pregrade koje dijele slobodu i zatočeništvo, služe i za „izlaganje“, primjerice samoubojica, čijim se tijelima paradira gradom kao upozorenje. Na određene dane paradira se i ženama na magarcima, koje jašu okrenute prema repu, što je znak da je riječ o posebno razuzdanim prostitutkama koje se pokazuje javnosti da bi se ocrnile njihove sramotne prakse (Farge 2015:136).

Ni smaknuća se ne odvijaju za sve na isti način: žene se vješaju, a muškarce se raščetveri („rompu vif“) u dugom i gnusnom ceremonijalu koji će s vremenom od fascinacije prijeći u gađenje, što će potaknuti i autore kao Beccariju i Verija. Tako su i sprave za mučenje promijenile gledatelje, koji su najprije bili željni gledanja takvih prizora, da bi se potom od njih s gnušanjem odmicali. Uostalom, u Francuskoj je smrtna kazna ukinuta mnogo kasnije⁴¹⁰, dok je giljotina uvedena 1791. godine.

slikovnom, bolja referenca je filozof Louis Marin i njegova knjiga *Des pouvoirs de l'image, Gloses* (Pariz, Seuil, 1993), jer govori o „učinkovitosti“ slika s implikacijama figuracije, transfiguracije i defiguracije, od La Fontainea i Pascala do Rousseaua, ili od Shakespearea i Nietzschea. Vidi osobito poglavlje o Diderotu, „Entreglose 2. Le descripteur fantaisiste, Diderot, *Salon de 1765, Casanova, n° 94, „Une marche d'armée“, description“* (1993:72-102).

⁴⁰⁸ Vidi Arlette Farge, *La Révolte de Mme Montjean, l'histoire d'un couple d'artisans au siècle des Lumières*, Pariz, Éditions Albin Michel, 2016.

⁴⁰⁹ Vidi Claude Quétel, „En maison de force au siècle des Lumières“, u: *Cahier des Annales de Normandie n°13*, 1981. *Marginalité, déviance et pauvreté en France (XIVe-XIXe siècles)*, 1981:43-79.

⁴¹⁰ Smrtna kazna u Francuskoj se izvršavala do Pete Republike, i iako je postavljano pitanje ukidanje više puta (od Victora Hugoa nadalje), te je Narodni konvent izglasao abolciju 26. 10. 1795., nikada nije uvedena u praksi. Napokon je ukinuta zakonom od 9. 10. 1981.

18. stoljeće, kao stoljeće prosvjetiteljstva, je i stoljeće slabljenja utjecaja vjere, stoljeće njenog osporavanja, iako i dalje ostaju tragovi jer „prošlost nikada ne nestaje do kraja“ (Farge 2015:137). No prosvjetiteljstvo će utemeljiti onu vrstu posve modernog odmaka prema crkvi koji će možda podrazumijevati i poštivanje običaja, ali i skepticizam, no u svakom slučaju, jasno odbijanje da se prihvaćaju crkvene zabrane. Tako se sazda je posve „moderno“ mišljenje o dekristijanizaciji, ali u svijetu koji nije nadišao predrasude i praznovjerja. Međutim, Enciklopedisti, kao i mnoštvo drugih ljudi utjecali su na to da se u 18. stoljeću počinje promicati kritički stav u svim područjima, pomoću kojeg se razvija i čitava retorika persiflaže⁴¹¹ kao „briljiranje“ koje će istodobno biti i ismijavanje, izvrgavanje ruglu, zamjena istine laži, dok se ono istinito traži u području znanosti.

Persiflaža kao strategija podrazumijeva specifičnu retoriku, ismijavanje ironijom, specifičan način ruganja koji drugoga podčinjava vlastitoj retorici:

Učeni libertinac, primjerice, je rugalica (*persifleur*) koji prisiljava drugoga, općenito žene, na dokidanje samog sebe, iz čega će proizaći njezina podložnost i njezina nemogućnost odbijanja. Ono što je istinito u zapanjujućem svijetu dvorskog libertinstva istina je i drugdje. Na dvoru se, naravno, ruganje i ismijavanje dovode do krajnosti, jer su u to doba libertinci ograničeni na dvor i lišeni svoje uloge od strane kralja u korist bogate buržoazije kojoj su riječi zabava. Ali, potreban im je dominantan glas, bez kojega više neće biti ono što su bili u vrijeme velikog Luja XIV (Farge 2015:138).

Stoga se, prema Farge, svjetovi znanja, vjerovanja, filozofije i duha, koji je također kritički i izrugivački, nipošto ne smiju razdvajati. Riječ je o onome što ona naziva „međuprostorom“ mišljenja („l'entre-deux“, 2015:138), budući da će 19. stoljeće ponovno uspostaviti ono što se smatralo „poretkom znanja“, ali i revolucijom kao „promjena intelektualnog i duhovnog poretka“. Taj će se svijet skeptika suočiti i s mogućom budućnošću. Napredak će postati obećanje, ponekad i dokazivo obećanje, ali će i svijet sjena uredno preživjeti. No iz svega je jasno da je i kritika crkve i svetog, koju će radikalizirati i Sade, ne samo neka vrst deklarativnog i deklariranog nevjerovanja, nego i posljedica sveukupne promjene, „filozofske energije koja miješa karate“ (Farge 2015:139), koja preinačuje značenje gesti i tradicija.

pod utjecajem ministra pravosuđa Roberta Badintera, te, na inicijativu Jacquesa Chiraca uvedena u ustav 23. 2. 2007. kao članak 66-1 Ustava. Posljednji čovjek u Francuskoj koji je pogubljen bio je Hamida Djandoubi, 10. 9. 1977. u Marseille-Baumettesu, a posljednja javna egzekucija bila je 17. 6. 1939., prije dekreta 24. 6. 1939., koja je ukinula javna smaknuća. Vidi, među ostalim, i roman Roberta Badintera, *L'Exécution*, Pariz, Fayard, 1998.

⁴¹¹ Vidi Élisabeth Bourguinat, *Persifler au siècle des Lumières*, predgovor Arlette Farge, Saint-Étienne, Créaphis Éditions, 2016 i Pierre Chartier, *Théorie du persiflage*, Pariz, PUF, Libelles, Centre Marcel Granet, Institut de la pensée contemporaine, 2005.

No, nisu promjene sve ono što se nama danas čini takvim. Dapače, neke tradicije, neke riječi, navade i diskursi, koji su bili posve prihvatljivi u 18. stoljeću, danas su neočekivani i/ili neprihvatljivi.

Govoreći o ženama, Isabella Maria od Parme⁴¹², čija je ljubavna pisma Marie-Christine, kako su zvali na dvoru Mariju Kristinu, vojvotkinju Tešina, kćer Marije Terezije koja je postala guvernerka austrijske Nizozemske, na francuskom izdala Élisabeth Badinter⁴¹³, piše, među inim, i kratku *Raspravu o muškarcima*, koja pokazuje iznenađujući i radikalni feminizam za to doba (2023:45).⁴¹⁴

Pisma Isabelle Marije, „princeze filozofa“, intelektualke tog doba (2023:71), postavljaju današnjem čitatelju dva pitanja na koja je teško odgovoriti, kako upozorava Badinter (2023:61): do kuda je išao ovaj odnos između dvije žene (ljubavni, seksualni), te jesu li ga obje proživljavale na isti način? Iako su ove žene na gotovo suprotnim pozicijama od Sadeovih junakinja, ali i stvarnih žena iz njegovog života, one ipak govore i o mogućnostima koje postoje u 18. stoljeću, kojima raspolažu neke (povlaštene) žene. Ernest Sanger, Isabelin biograf, smatra da su one imale i ljubavnu, i seksualnu avanturu, citirajući pisma koja je Hrasky cenzurirao (2023: 62)⁴¹⁵. S obzirom na to da ženska homoseksualnost, lezbijska ljubav još nije imenovana u 18. stoljeću, ona nije stigmatizirana, ni osuđivana kao „pederastija“ ili „sodomija“, pa se „safička ljubav“ („amours saphiques“)⁴¹⁶ izjednačava s prijateljstvom, o čemu svjedoči i činjenica da su ova pisma sačuvana. Dapače, suprug Marije

⁴¹² Neki je izvori nazivaju „nesuđenom hrvatskom kraljicom“ budući da se, kao unuka španjolskog kralja Filipa V. iz dinastije Bourbon, s osamnaest godina udala za austrijskog nadvojvodu Josipa II., sina Marije Terezije, ali je samo tri godine kasnije umrla, u dobi od 21 godinu.

⁴¹³ Élisabeth Badinter, „*Je meurs d'amour pour toi...*“, *Lettres d'amour d'Isabelle de Bourbon-Parme à l'archiduchesse Marie-Christine, 1760-1763*, Pariz, Éditions Tallandier, 2008/2023, Texto.

⁴¹⁴ U tom tekstu ona muškarce uspoređuje sa ženama, upotrebljavajući pridjev „barokno“ („barokno ponašanje“, 2023:46), kao i Sade, te spominje njihovu lažnu superiornost nad ženama, budući da bi, po njoj, svaka žena mogla bez muškarca, dok niti jedan muškarac to ne bi mogao jer one „uveseljavaju društvo, zabavljaju ih, zadovoljavaju njihove strasti“. Na kraju *Rasprave* ona ipak pomirljivo zaključuje da treba biti strpljiv i s njima živjeti u miru.

⁴¹⁵ Vidi Ernest Sanger, *Isabelle de Bourbon-Parme, petite-fille de Louis XV*, Pariz-Louvain, éditions Duculot, 1991 (novo izdanje: *Isabelle de Bourbon-Parme, la princesse et la mort*, Bruxelles, Éditions Racine, 2002). Badinter upućuje i na radove na njemačkom: Ursula Tamussino, *Isabelle von Parma, Gemahlin Joseph II*, Beč, OBV, 1989. ; Joseph Hrasky, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, N-Ö. Wien, 12. Band, Druck und Verlag Ferdinand Berger, Horn, 1959: 174-239.

⁴¹⁶ Vidi o homoseksualcima Maurice Lever, *Les Bûchers de Sodome*, Pariz, Fayard, Les Temps Modernes, 1985 i lezbijkama Marie-Jo Bonnet, *Les Relations amoureuses entre les femmes du XVIe au XXe siècle, Essai historique*, Pariz, Éditions Odile Jacob, 1995. Vidi i Claudine Leduc, „Marie-Jo Bonnet, *Les Relations amoureuses entre les femmes du XVIe au XXe siècle. Essai historique*, Éditions Odile Jacob, Collection Opus, 1995, 416 p.“, *Clio* [En ligne], 8 | 1998, online od 21. 3. 2003.

Kristine, Albert Kazimir, čitao ih je kao svjedočanstvo o jednom iznimnom prijateljstvu (Badinter 2023: 63).

No više nas od specifičnog pitanja statusa ovog odnosa zanima činjenica da njihova intimnost omogućuje povjeravanje, pa čak i o onome što danas smatramo skatološkim, koje je kod Sadea, barem u *120 dana Sodome*, prisutnije od seksualnog (ili možda samo kao specifičnost njegovog seksualnog).

Isabella govori o upaljenoj stražnjici („mal enragé au derrière“, Pismo 87, 2023:149), o hemeroidima koji „zgodno cure“ nakon poroda (Pismo 85, 2023:147), kako se „skoro usrala u gaće“ (Pismo 83, 2023:146), ili kako se nada da će ona „serući i u svakom trenutku“ misliti na nju (Pismo 111, 2023:169). Ona joj u pismu prepričava i san kojeg bismo najlakše danas proglasili erotskom maštarijom, a tijekom kojeg je zasrala cijelu spavačicu („j'ai chié tout en plein dedans“ u Pismu 125). Tako pisma ukazuju na povijesne razlike o tabuima ili ćudoređu, podsjećajući da i Voltaireov iscrpan popis svega onoga što mu se gadilo⁴¹⁷ nije isključivao komentare o stanju njegove probave, kolicima i stražnjici⁴¹⁸. Ova vrsta povijesne kontekstualizacije nije „pravdanje“, niti „promicanje“, ona samo govori o granicama, te danas možda upitne Sadeove estetske odabire stavlja u izvjesni kontekst.

Uostalom, povijesan je i onaj „supstrat“ samog sadizma, bol. Kirurg René Leriche⁴¹⁹ nastojao je „demoralizirati“ pitanje boli (Rey 2010: 26), odbijajući pretjeranu psihologizaciju (kada se s „temperamenta“ prelazi na „karakter“ u moralnom smislu, 2010:27), upozoravajući na promjenu kvalitete u osjetilnom poretku, na promjenu senzibiliteta zbog novih mogućnosti olakšavanja boli. I bol je povijesna⁴²⁰: „Riječ je, ukratko, o retrogradnoj sili stvarnog koja gradi povijest preko priče koju o njoj pričamo, *history* i *story*,

⁴¹⁷ Vidi Marie-Hélène Cotoni, *Les Dégoûts de Voltaire, exploration d'une sensibilité complexe*, Oxford University Studies in the Enlightenment, Oxford, Voltaire Foundation Oxford, 2017.

⁴¹⁸ Hasky je cenzurirao pet pisama sa skatološkim sadržajem (Pismo 83, 85, 87, 111 i 119). Isabella često pisma i završava pozdravom ili poljupcem stražnjici svoje prijateljice („Ljubim tvoju guzičicu arkandela“ (Pismo 119, 2023:174), „Ljubim vašu divnu guzicu susprežući se da vam ponudim svoju koja malo pati od proljeva“ (Pismo 83, 2023:146), „Lice je malo bolesno, ali vaše omiljeno mjesto (nije)“ (Pismo 193 u: Badinter 2023:62, 231).

⁴¹⁹ René Leriche, kirurg kojeg Georges Canguilhem citira u *Le Normal et le pathologique* (*Normalno i patološko*, Pariz, PUF, 2013), je kirurg koji, suprotno uvjerenjima liječnika svog doba, stavlja bol u središte svog interesa kao teorijski i praktični znanstveni problem. Ovaj originalni koncept, kojeg izlaže na predavanjima na Collège de Franceu od 1936., ipak se nije uspio nametnuti kao dominantni model, usprkos svim službenim priznanjima. Vidi i Lucie Rey, *Qu'est-ce que la douleur? Lecture de René Leriche*, Pariz, L'Harmattan, 2010.

⁴²⁰ Vidi Alain Corbin (ur.), „II. Plaisir et douleur: au cœur de la culture somatique“ u *Histoire du corps, 2, De la Révolution à la Grande Guerre*, Pariz, Éditions du Seuil, 2005:147-281.

kao kakav performativ prošlosti; jer povjesničari oživljuju izvjesnu prošlost kada pišu povijest, polazeći od svog poznavanja sadašnjosti, prema svojoj perspektivi i cilju“ (Cassin 2013:69).⁴²¹

Tako su i Sade i njegove ženske figure, i one iz njegovog života, i one iz njegovih knjiga, specifičan amalgam i povijesnog, i privatnog, i pisanog, i imaginarnog. Od onih koje je i sam volio, ako ponovno krenemo od kraja, treba spomenuti najprije Constance, gospođa Quesnet, koju naziva „Tankočutkom“ („Sensible“), s kojom je proveo posljednje godine života u Charentonu predstavljajući je kao kćer⁴²², a koje su, prema Laborde (1997:229), bile „najmirnije, najplodnije i do izvjesne mjere najsretnije u njegovom životu“, iako su mu, nakon smrti Montreuilovih, probleme stvarale i podlosti dvojice sinova (od kojih stariji umire 1809.), ali i odnos s njegovom suprugom Renée Pélagie, koja umire 1810. godine⁴²³.

Potom se ističu gospođica de Rousset, „Milli Printemps“, njegova jedina „prava prijateljica“ iz Provanse, te njegova šogorica, Anne-Prospère de Launay, s kojom je pobjegao u Italiju, što je uzrokovalo neumoljivu osvetu njegove svekrve, Mme de Montreuil. Neizbježna je i njegova pretkinja Laura de Noves, udana de Sade, koju je proslavio Petrarca, koju često zaziva i koja mu se jedne noći pojavila u ćeliji.

Najzad, njegova supruga, Renée Pélagie⁴²⁴, koja se zauzela za njega i usprotivila majci, te kojoj je napisao svoja najljepša pisma, istodobno i dirljiva i van svake pameti, jer gradiraju od ljubomore do paranoje, od prijetnji do povjeravanja. Noëlle Châtelet napisala je fikcionalni razgovor s markizom de Sadeom⁴²⁵, u kojem su odgovori Sadeovi citati, navodi i sve one umilne

⁴²¹ Barbara Cassin, *La Nostalgie, Quand donc est-on chez soi?*, Pariz, Éditions Autrement, coll. Les grands mots, 2013.

⁴²² Vidi, primjerice, anonimno prokazivanje („Dénonciation anonyme à l'encontre du citoyen Sade“) koje Laborde identificira kao pismo samog Royer-Collarda protiv Sadea, ali i protiv bivšeg voditelja Charentona, de Coulmiera, i njegovih metoda liječenja koje uključuju kazalište u svrhu veće inkluzije i rehabilitacije bolesnika („Paris, 20 août 1808 (A.N., F⁷ 6294, # 18, # 19“ u: Laborde 1997:278-279).

⁴²³ Pored Constance, u Charentonu Sade poznaje glavnog liječnika, Josepha Gastaldija, još iz doba kada je živio u Saint-Ouenu i koji ga je liječio od fistule. K tome, direktor hospicija, Coulmier, omogućit će mu da piše, dapače, i da organizira kazalište u Charentonu. Vidi Maja Zorica Vukušić, „François Simonet de Coulmier“ u: Christian Lacombe, *Dictionnaire Sade*, Pariz, L'Harmattan, 2021:203-205.

⁴²⁴ Bilo je pokušaja da se Sadeovoj supruzi „vrati mjesto koje zaslužuje“ u Sadeovom životu, neka vrsta rekuperacije koja se bori protiv jednostranog mita pomalo tupe supruge, kojoj bi možda Justine bila fikcionalni parnjak. Vidi Gérard Badou, *Renée Pélagie, markiza de Sade*, Zagreb, Zagrebačka naklada, prevela Maja Zorica, 2008.

⁴²⁵ Noëlle Châtelet, *Entretien avec le Marquis de Sade*, Pariz, Plon, 2011.

riječi koje upućuje ženama u svom životu. Iako Philippe Sollers⁴²⁶ ovu vrstu retorike smatra protuargumentom koji dokazuje da Sade nije ni monstroznan, ni nečovječan, ni strašan, ni neizreciv, ona prije zabavlja svojom pitoresknošću ne dokazujući ništa: moje „šarmantno stvorenje“, „anđele moj“, „draga moja“⁴²⁷, „psiću moj“, „Muhamedova slasti“, „draga grlice“, „moja majčice“, „svježša svinjetino mojih misli“, „slatka caklino mojih očiju“, „krvne žile mog srca“, „zvijezdo Venero“, „dušo moje duše“, „ogledalo ljepote“, „žalcu mojih živaca“, „sliko božanstva“, „sedamnaestim planetom svemira“, pa „kvintesenciju djevičanstva“, „toku anđeoskih duhova“, „simbolu skromnosti“, „čudo prirode“, „Venerina golubice“, „ružo pobjegla iz naručja Gracija“, „čedo moje“, „miljenico Minerve“, „ambrozijo Olimpa“, „čaru očiju“, „bakljo mog života“...

No, tri žene koje su najviše utjecale na njegov život su sve iz iste obitelji: njegova supruga, svekrva i šogorica. U korespondenciji nema dokaza o ljubomori između ove tri žene, vječnoj motivaciji bulevarskog kazališta 19. i 20. stoljeća. Jedini koji je nesumnjivo ljubomorani je sam Sade.

Njegova „prokleta svekrva“, Mme de Montreuil, „gospođa Predsjednica“ jer je žena predsjednika Suda („Cour des comptes“), žena je kojoj su odoljele samo njena vlastita kći, Sadeova supruga, i Milli Rousset, Sadeova provansalska prijateljica. Sadeova svekrva je osvojila i neke Sadeove biografe koji je brane, primjerice Maurice Lever, koji smatra da je ona „skandalozno oklevetana“⁴²⁸. Prvo vrijeme, ona uistinu voli dvadesetrogodišnjeg zeta kojeg odvaja od „glumica“, kritizira grubost njegovog oca, te smatra, nakon afere iz 1763., pa i one iz 1768., da je njegovo ponašanje normalno za mladog muškarca, kako i piše opatu Sadeu. I brak je povijesna institucija, a i očekivanja vezana za njega. Još 1772., kada Sadeova supruga ide u Pariz da bi branila muža nakon afere s prostitutkama u Marseilleu, njena majka, svekrva, navodno i dalje voli zeta i svoju kćer smatra odgovornom (!). Veze s glumicama i plesačicama, afere s prostitutkama, ništa od toga ne ljuti svekrvu, kao ni Sadeovu suprugu. Očekivali bismo da će promijeniti mišljenje nakon afere s njenom drugom kćeri, mlađom sestrom, Anne-Prospère. No i koncept obitelji, a i ljubavi koja se danas očekuje među pripadnicima obitelji, također se mijenjao u povijesti. Farina (2016: 14) ne vjeruje da se svekrva ljuti na zeta ni nakon toga, jer obitelj Sade i danas u dvorcu u Échauffouru u Normandiji pokazuje prolaz koji je Sadeu omogućavao da neprimijećeno ode u šogoriči-

⁴²⁶ Vidi Philippe Sollers, <http://www.philippesollers.net/sade-au-jt-de-20heures.html>

⁴²⁷ Sade upotrebljava i izraze iz šatrovačkog, primjerice, „ma lolotte“, što, prema Delvaue (1866.) označava djevojku ili ženu koja voli da bi živjela umjesto da živi da bi voljela.

⁴²⁸ Maurice Lever (ur.), « Je jure au marquis de Sade mon amant de n'être jamais qu'à lui... », Pariz, Fayard, 2005:125.

nu sobu, i to od 1769., prije nego je ona boravila u La Costei 1772. i prije no što su obznanili svoju vezu.

Odakle tolika moć svekrvi, toj hijeni, kako ju je nazivao, da kroji i prekraja njegovu sudbinu, da ga utamničuje i premješta gotovo po volji? Njena želja za osvetom rađa se u trenutku kada se, krajem 18. stoljeća, pojavljuje najveća noćna mora vladajućih i povlaštenih, kada javno mnijenje postaje relevantna stvar kojom se on želi poslužiti, ali od koje i stradava, jer se svekrva boji klevete protiv obitelji, ali i prokazivanja u ime filozofije libertinstva.

Sljedeća žena u Sadeovom životu je Anne Prospère de Launay, njegova mlada, lijepa šogorica, vrcakava i domišljata, koja će postati ljubomorna i napustiti ga u Italiji, nakon što su zajedno pobjegli, jer ju je prevario. Međutim, otići će zajedno sa sestrom u Marseille i Aix pokušati sanirati posljedice Sadeovog skandala s prostitutkama, jer to za njih nije „prava izdaja“. Anne Prospère umire 13. svibnja 1781., kada je Sade u Vincennesu, no nitko Sadea nije obavijestio o tome, jer mu žena to prešućuje još godinama, što pokazuje pismo Sadeove žene suprugu od 18. travnja 1787., kada je on u Bastilji, te kada se nada da će ga osloboditi brak šogorice i nećaka pariškog biskupa, Monseigneur de Beaumonta, onoga koji je spalio Rousseauovog Émilea. Ona je, prema Sadeovom biografu Mauriceu Leveru⁴²⁹, utjelovljenje svih Sadeovih opsesija.

Supruga Renée-Pélagie, usprkos njenoj požrtvovnosti, nije vesela žena, prilično je monotona, „zakopčana“, „boutonnée comme un Parlement“ (Farina 2016:17), pa je, prema svjedočanstvima, ne voli ni muž, ni majka, ni Provansa, za razliku od njene mlađe sestre, koju će ipak oplakivati. U pismu Sadea opatu Sadeu iz rujna 1765., kada se nalazi u Parizu, on piše da je prema ženi osjećao odbojnost od prvog trenutka, da su sve pripreme za brak učinjene bez njegove prisutnosti, a da je on dvije godine potrošio govoreći joj da je voli. Dok je Renée-Pélagie trudna, Sade je s Beauvoisin otišao u La Coste. No ima ona i kvaliteta. Primjerice, maskirala se u muškarca, što je tada strogo kažnjivo djelo za žene, da bi došla s tajnikom Lefèvreom, na kojeg će Sade biti jako ljubomoran, i oslobodila muža iz Savoje, pa on uspješno bježi 30. travnja iz tvrđave Miolans, i iako se trebao sakriti u Španjolskoj, u biti se skriva u La Costei (Farina 2016:86).

Sade, primjerice, supruzi prepisuje 31. svibnja 1780. ono što je napisao na zidu „vrta“, sličnog dvorišta gdje šeta kada dobije pravo na šetnju:

Ovdje počiva tamničar iz Vincennesa,
Mali, ružan, rogonja, zlobnik,

⁴²⁹ Maurice Lever, *Donatien Alphonse François, marquis de Sade*, Pariz, Fayard, 1991:196.

Koji je uživao u patnji
 I suzama nesretnika.
 Čitava ga zemlja zove.
 Prolazniče, sve vidiš na ovome svijetu:
 Ne raspituj se za njegovu dušu,
 Jer je ovaj nitkov nije imao. (Farina 2016:159)

26. lipnja mu je zabranjena šetnja tijekom 36 tjedana, sve do 9. ožujka 1781., lišen je i papira, i knjiga, i pisama, prema raspoloženju upravitelja i službenika, zbog čega mu pate i supruga i Milli. U zatvoru počinje i brojati, raditi popise, tražiti znakove: u četvrtak 14. prosinca 1780., 1400. dan, 200. tjedan i kraj 46. mjeseca kako su odvojeni, od nje je primio 68 paketa i 100 pisama, a s njegove strane, piše 114. pismo (Farina 2016: 162). No, Sade je ljubomorani po prirodi, pa i na svoju ženu koju sumnjiči (nakon 8. kolovoza 1781., Farina 2016:179-180), što nju razdire, vrijeđa i ponižava, o čemu mu piše pismo 18. kolovoza 1781.

Ipak, jedna od najvažnijih žena u njegovom životu, a koja nije dio njegove uže obitelji je Milli Rousset, njegova provansalska prijateljica, možda jedina koja je s njim uistinu otvoreno razgovarala i koja ga je dobro poznavala. U pismu od 30. travnja 1779., kada je Sade u Vincennesu, ona mu piše: „Kada vas netko uznemiri, vi ste bijesan lav. Kada vam se netko umiljava, vi ste najljubavnije janje“ (Farina 2016:144). U istome pismu se vidi da je Milli savršeno svjesna da njenog prijatelja privlače mlade djevojke i djevice. U pismu od 7. svibnja 1779. kaže da ne želi imati duha (misleći na njega), kako su komentirali poznati, pa su je počeli izbjegavati, a Sadeu kaže da ne želi da joj to potvrđuje, jer će to shvatiti kao uvredu. „Želim biti vaša zvijer, ne crna ; zvat' ćete me vašom malom zvijeri“ (Farina 2016:148). Ona je, među svim njegovim korespondentima, možda najzanimljivija, jer razgovaraju ravnopravno, bez skrivanja, ali i zato što ona često upotrebljava „familijarni registar“, te ga čak i uči provansalskom narječju koje on nije imao prilike dobro naučiti. Njihova su pisma zabavna, prepuna dosjetki, ponekih kodiranih mjesta, ali mjestimice nalikuju i na *sexting*, primjerice 1779., kada je on u Vincennesu, kada on govori o svom „topu“ (Farina 2016:154).⁴³⁰

⁴³⁰ I Diderot je imao takvu ženu u životu, Madeleine d'Arsant, suprugu odvjetnika Philippe-Florent de Puisieux, koji je prevodio engleske eseje i romane. Ona sama je najprije prevela jedan engleski pamflet, „Žena nije inferiorna muškarcu“, da bi kasnije i sama počela pisati, te izdavati knjige, uz Diderotovu pomoć i savjete, od *Savjeta prijateljici (Les Conseils à une amie)* 1749., u kojima se prepoznaje ono što Delon (2013:226) naziva „feminističkom sviješću“, do druge knjige, *Les Caractères, Par Mme de Puisieux* (1750.), pa onda i roman *Obrazovanje markiza de ****, ili *Memoari grofice de Zurlac (L'Éducation du marquis de ****, ou *Mémoires de la comtesse de Zurlac)* 1753., te nastavlja karijeru spisateljice i dokazuje svoju neovisnost o Diderotu. No jedino je ona koju je Diderot nazivao Sophie (pravim imenom

Što se samog Markiza de Sadea⁴³¹ tiče, uz sve biografije, možda bi, ovdje pri kraju bio najprikladniji (najzabavniji) način na koji ga je opisala Farina (2016:14-15), koja tvrdi da on nije dvorjanin, da nikada nije na mjestu na kojem treba biti u trenutku kada treba biti, da upada u sve zamke, da ne dobiva niti jedno naslijeđe koje mu pripada, i to uvijek iz istog razloga: previše govori, previše piše i ne druži se s pravim osobama u pravo vrijeme. Njegovi su prijatelji njegov ujak opat Sade, njegov bivši kućni učitelj, njegova guvernant, njegove sluge, njegova kuharica, odvjetnik Reinaud (prijatelj iz Aixa), bilježnik Gaufridy, kanonik Vidal, konzul Paulet, župnik Testanière⁴³², kćer seoskog bilježnika, tužitelj („viguier“, kao „magistrat“, ali u Južnoj Francuskoj), njegovi zakupci... Među prijateljima nema niti jednog aristokrata, posjednika ili intelektualca. Svi su u Provansi bili upoznati s njegovom seksualnom hiperaktivnošću, a Reinaud ga zove „Prijap iz provincije“.

U mladosti ga, u korespondenciji, i supruga, i Milli Rousset, nazivaju „Orestom“ (1778.), prije no što će mu u život stupiti „škrabalo“, „Jacques le gribouilleur“, sveprisutni cenzor koji će tijekom dvanaest godina čitati i „čistiti“ sva njegova pisma (on kaže „décrottera“ od „crotte“, tvrdi izmet).

Oslobođen je 1790., nakon trinaest godina tamnice, jer Revolucija ukida „lettres de cachet“⁴³³, a ne zbog svekrvine intervencije. Zatvoren je uz pomoć „lettre de cachet“ obitelji zbog pretjeranog libertinstva ili onoga što se onda zvalo „délit d’insurveillance“ (Farina 2016:18), što je klasična osuda za ono doba. Ove su osude obično podrazumijevale kratkotrajno zatvaranje, od mjesec dana do šest, te su završavale ispovijedi, kajanjem, pričešću u cr-

Louise-Henriette Volland), koju je sreo 1755., uspjela u sebi ujediniti i ono senzualno, i ono intelektualno, te je samo s njom, kao neudanom ženom, ljubavna veza prerasla u povlašteno dopisivanje. Diderotovih 550 pisama (Delon 2013:255) pokazuje da je u Sophie, za razliku od svoje lijepe i poželjne supruge, volio i slobodu duha, i senzibilitet. Delon tvrdi da je s njom „fizička strast postupno ustupila mjesto ljubavnom prijateljstvu koje je postalo srž jednog autobiografskog pothvata. Za voljenu ženu, Diderot se baca u vrtoglavi pothvat koji proganja Rousseaua kao i današnjicu: *sve reći*, pojedinosti nedostojne klasičnog pisca, tajne koje sablažnjavaju čistu savjest, nejasnoće koje odolijevaju riječi“ (Delon 2013:260). Kako ju je njena obitelj udaljila od njega kao oženjenog muškarca, on se na kraju okrenuo gđi de Maux, no nekoliko su godina pisma Sophie dnevnik njegovog rada, kronika njegovih boravaka kod Holbacha i sveg ostalog (Delon 2013:261).

⁴³¹ Pomutnja sa Sadeovim imenom: „Donatien, Alphonse, François“ u javnim dokumentima, a u obitelji Louis, Aldonze, Donatien, pa varijacije Louis Sade, Aldonze Sade, Louis Aldonze (Farina 2016:33-34).

⁴³² U pismu ženi iz 1778., kada priča o praznicima u La Costei, nakon što je pobjegao inspektoru Maraisu i zbirima, Sade prepričava kako su mu stanovnici priredili slavlje i da je župnik zaljubljen u njega.

⁴³³ Vidi Arlette Farge, Michel Foucault, *Le désordre des familles, Lettres de cachet des Archives de la Bastille au XVIIIe siècle*, Pariz, Gallimard, folio, Histoire, 1982/2014.

kvi i obećanjem da će se čovjek popraviti⁴³⁴. Stoga je Sadeov slučaj izuzetak, suprotan uzusima onoga doba. Neobično je također, kako navodi grof de Sade⁴³⁵ svom bratu opatu, da Sade sam sudjeluje u orgijama, ili eventualno s još jednim pojedincem, slugom.

On će, uostalom, kada ponovno uvidi opasnost, 17. srpnja 1775. i pobjeći u Italiju sa svojim slugom, Carteronom La Jeunesse, gdje će ostati više od godinu dana (Farina 2016:92)⁴³⁶.

Sade počinje pisati kada stupi u brak, od 1763. godine. No Farina (2016:19) je posegnula za psihologizacijom, jer Sadeovo ponašanje (a posljedичno i pisanje) pojašnjava činjenicom da on nastoji sakriti svoj problem, specifičnost, ponajprije ocu, a onda je i razumjeti. Stoga, primjerice, u Bastilji, on vodi ono što naziva „iluzornim almanahom“, u kojem računa i prebrojava svoje svakodnevne seanse masturbacije⁴³⁷.

Iako inspektor Marais prati Sadea od 1763. do 1778., njegovu suprugu plaši inspektor Goupil, onaj koji će u La Costei pretraživati Sadeovu radnu sobu, papire i pisma na poticaj svekrve, Mme de Montreuil. Dapače, Sade će biti posve nezakonito zatočen u tvrđavi Miolans, o čemu će pisati i ministri, i veleposlanici Francuske i Savoje (Farina 2016:20).

Kada dobije pismo koje ga obavještava o majčinoj smrti, Sade putuje u Pariz, a 13. veljače 1777. u 21 h njegova svekrva šalje inspektora Maraisa da

⁴³⁴ 10. svibnja 1774., kada umire Louis XV, „lettre de cachet“ prestaje važiti, no svekrva, Mme de Montreuil, odmah intervenira kod ministra i ponovno dobiva istu u listopadu od Louisa XVI.

⁴³⁵ Sadeovog oca je u pismu iz 28. kolovoza 1758. (kojeg je Sade kasnije pronašao) Voltaire pozvao da dođe kod njega, da zagrije stare kosti na provansalskom suncu (Farina 2016:49-50). Sam je Sade u hospiciju na polici imao Voltaireova Sabrana djela (89 tomova iz 1785.).

⁴³⁶ Kada je bio u Italiji, Sade je prisustvovao u Rimu proglašenju pape Pia VI 1775. koje je i opisao u *Juliette*. Njegova je supruga to prenijela svima u La Costei i svi su, pa i biskup, vjerovali da se preobratio.

⁴³⁷ Međutim, neki stručnjaci, kao Farina, u psihologizaciji i naklonosti idu predaleko. Primjerice, kada žene u Sadeovom slučaju proglašava *pharmakonom*, kao i šampanjac, koji mu je trebao kako bi se borio s homoseksualnošću, za koju mu je trebalo dugo vremena da je prihvati (Farina 2016:48). Naime, homoseksualnost kao fenomen ne postoji u to doba u današnjem smislu identiteta. 1764., u svom *Filozofskom rječniku*, Sade u članku „Amour nommé socratique“ kaže definirajući homoseksualnost da mladići, tijekom dvije ili tri godine nalikuju djevojkama te da, „ako ga volimo, to je zato što nas priroda vara“, no kada ostare, ta vrsta obmane prestaje (Farina 2016:50-51). U Bastilji, dvadeset godina kasnije, u kratkoj priči „Augustine de Villeblanche ou le stratagème de l’amour“, Franville, maskiravši se u ženu tijekom Karnavala, dok se Augustine maskirala u muškarca, uspijeva nju, „tribade“, lezbijku, pretvoriti u „čestitu ženu“, koja ne voli muškarce, ali, barem voli svog muža. Prema Farininom zaključku (2016:51), čini se da to nije uspjelo Sadeovoj ženi. Ova vrsta dedukcije kriva je na više razina, ali je ilustrativna, barem kao opasnost psihologizacije.

ga uhiti u supruginoj sobi. U tom trenutku mu supruga postaje sve na svijetu. U pismu ženi od 6. ožujka 1777. on joj piše iz Vincennesa, kada kreće i cenzura onoga kojeg Sade naziva „Jacques škrabalo“: „Draga moja prijateljice, ti si sve što mi je ostalo na svijetu: otac, majka, sestra, supruga, prijateljica, ti si mi sve, samo tebe imam; ne ostavljaj me, preklinjem te“ (Farina 2016:106).

Kada ministra Maupéoua, koji je bio neprijatelj Montreuilovih, svrgnu s dužnosti, parlamenti ponovno dobivaju ovlasti, a onaj u Aixu ponovno otvara Sadeov slučaj, jer su mu 1772. sudili oni koje je ministar postavio⁴³⁸, ali oni to mogu u odsutnosti optuženika samo ako se ovaj potonji proglašiti dementnim. Od siječnja Mme de Montreuil pokušava uvjeriti kćer da bi ova dijagnoza demencije imala samo pozitivne posljedice na obitelj i na Sadea, što ona apsolutno odbija.

14. lipnja Marais Sadea vodi iz Vincennesa u Aix. Mme de Montreuil zabranjuje da se išta o tom putovanju kaže njenoj kćeri i piše Gaufridyju da će je radije strpati u samostan nego da joj dopusti da slijedi supruga. 21. lipnja Sade je u pritvoru u Aixu i čeka proces uvjeren da će ga osloboditi. 14. srpnja parlament preinačuje smrtnu kaznu iz 1772. u ukor, jer ga osuđuje za „razvratnost i pretjerano libertinstvo“ i kažnjava na novčanu kaznu od 50 livri i zabranu boravka u Marseilleu na tri godine. Sljedeći dan, 15. srpnja, zbog „lettres de cachet“ od 13. veljače 1777. koju je dobila njegova svekrva, Marais Sadea izvlači iz zatvora u tri sata ujutro da bi ga vratio u Vincennes. 16. – 17. srpnja u konačistu, usprkos prisutnosti Maraisa, njegovog brata i još dvojice pomagača, Sade uspijeva pobjeći čamcem po rijeci Rhône i vraća se u La Coste gdje mu svi priređuju slavje. Na slavlju su i Gothon, njegova kuharica, ali i njegova prijateljica Milli Rousset. 26. kolovoza Marais i ekipa od deset ljudi, koje sve plaća svekrva, uhićuju Sadea usred noći i tijekom putovanja prema Vincennesu ga izlažu pogledima, onako svezanoga, stotinama ljudi u

⁴³⁸ Usred proba za kazališni festival, Sade, pod izlikom da ide po najmove u Marseilleu, bježi sa slugom Latourom i organizira orgiju s četiri prostitutke. Kada su se vratili u La Coste, saznali su da su prostitutke oboljele. Za jednu su rekli da je nadomak smrti. One i njihovi roditelji su digli tužbu za trovanje, no ono što je tada bilo strašno ozbiljno jest prokazivanje Sadeove sodomitske prakse sa svojim slugom, te ovi potonji odmah bježe u Italiju. U odsutnosti su obojica osuđena na smrt za sodomiju i trovanje, te su njihove lutke („effigies“) spaljene na trgu place des Prêcheurs u Aixu 12. rujna 1772. Tada se Anne-Prospère pridružuje Sadeu u Veneciji, zajedno obilaze talijanske gradove, a kada je prevari, ona se vraća u La Coste sestri krajem rujna, dok Sade bježi u Savoju. Zanimljivost koju saznajemo iz pisma grofa de la Tour komandantu de Launayju (8. prosinca 1772.) da je ovaj prvi dao uhititi Sadea koji je nekoliko mjeseci boravio u Chambéryju pod imenom Mazan. Kao komandant tvrđave Miolans u Savoju, to je, prema onodobnom međunarodnom pravu, nečuveno, jer nije bio običaj uhititi čovjeka koji je u nekoj drugoj državi počinio zločin. Za vrijeme vladavine Louisa XV. to se dogodilo samo dva puta, za Mandrina i Sadea (Farina 2016:82).

Cavaillonu, Avignonu i drugim mjestima. On 5. ili 7. rujna stiže u Vincennes u papučama i bez prtljage.⁴³⁹

Nakon Revolucije i jedanaest godina slobode, ponovno je uhićen 1801. kod svog izdavača s rukopisom *Juliette*. Uhićen je bez procesa, posve nezakonito, jer je pisao opscene knjige, a ne zbog ponašanja. Posljednjih trinaest godina života provest će u zatvoru Pélagie, pa Bicêtre, pa u hospiciju u Charentonu. U Charenton je premješten jer je uzbunio okolicu vičući kroz cijev za otpadne vode da „kolju u Bastilji“, te tako, usprkos legendi, neće biti među zatvorenicima koji su oslobođeni 14. srpnja. U Charentonu devet mjeseci nije imao mogućnosti pisati pisma, ni primati posjete.

Postoji nalog od 3. srpnja 1789. na neodređeno vrijeme (potpisao ga je de Villedeuil), i u njemu stoji da je lišen slobode od 1777., na zahtjev obitelj, nakon sudskog procesa zbog trovanja i sodomije, i zbog nečuvanog libertinstva, zbog čega se obitelj bojala da će je obeščastiti. Na registru piše i da mu je supruga plaćala pansion. Naime, Sade je uvijek plaćao sve troškove za vrijeme zatočeništva i uhićenja.⁴⁴⁰

Još se 1811., kada je bio u Charentonu već deset godina, bojao da će tamo umrijeti, a još i više da će ga prebaciti u tvrđavu Ham. Taj je premještaj od svog prijatelja, ministra Fouchéa, isposlovala Mme de Bimard de Sade d'Eyguières, njegova daleka rođakinja i svekrva njegovog sina, koja je naslijedila Mme de Montreuil u njenim naumima. Sadeu, pak, šalje Chateaubriandov *Duh kršćanstva* s uvijek istom porukom, da će izići kada bude dobar, što on smatra apsurdnim, budući da je u međuvremenu postao starac: „Ili sam ono što moram biti, ili to nikada neću biti. U prvom dijelu moje dileme (jedinom istinitom), ako sam ono što moram biti, a jesam, čemu me toliko dugo mučiti? A u drugom slučaju, zašto me mučiti ako se ništa ne očekuje?“

Dekret Ustavotvorne skupštine o „lettre de cachet“ mu je omogućio da izađe iz Charentona 2. travnja 1790., na veliki Petak. Sutradan odlazi u samostan Sainte-Aure, no supruga ga odbija primiti, a 17. travnja, na vlastiti zahtjev, ponovno dobiva pravo raspolagati imovinom. U pismu Gaufridyju s kraja svibnja 1790. on žali za rukopisima koji su mu ukradeni. Supruga mu se riješila rukopisa koji su bili kod nje, te su oni dijelom spaljeni. Čim ju je vidio, ona ga je natjerala da potpiše dokument o razdvajanju („un acte de séparation“) u smislu raskida braka, pa da mu „da barem nekoliko ruža nakon toliko trnja“ (Farina 2016:257).

⁴³⁹ 29. veljače 1784. Sadea još jedanput noću premještaju, iz Vincennesa u Bastilju bez rublja, knjiga, papira, jastuka, golog i u papučama.

⁴⁴⁰ Sade je imao četiri imanja: u Saumanei, La Costei, Mazanu i Arlesu.

25. kolovoza 1790. Sade se počinje viđati s mladom glumicom i samohranom majkom koja nije navršila trideset godina, Marie-Constance Quesnet. On 1. studenog 1790. počinje živjeti u kućici u rue Neuve-des-Mathurins, na broju 20 u prizemlju, gdje mu se Constance pridružuje u siječnju 1791. godine.

U pismu Reinaudu od 12. lipnja 1791., Sade mu povjerava da je u tijeku tiskanje jednog njegovog romana, ali da je suviše imoralan da bi mu ga poslao. Objašnjava mu da je, budući da mu je trebao novac, poslušao izdavača koji je tražio da bude „dobro začinjen“ – riječ je o *Justine ili Nedaćama kreposti*. Ovo je pismo jedini dokument u kojem Sade priznaje autorstvo ovog romana. No istodobno ga tješi da bi uskoro trebao dobiti njegov filozofski roman *Aline i Valcour ili Filozofski roman*.

U pismu odvjetniku i prijatelju Gaufridyju, iz lipnja 1792., povjerava mu da smatra da će uništiti crkvu u kojoj je kapelica njegove obitelji (chappelle des Sade, Cordeliers) u Avignonu, gdje je, kako je vjerovao, pokopana Petrarcina Laura, te ga pita bi li prijedlog da se ovoj slavnoj ženi izgradi trajno posljednje počivalište, kao neka vrst filozofskog projekta, mogao biti smatran nepodobnim (aristokratskim) za domoljuba. Sade je, naime, smatrao da svećenici imaju originalne stihove Franje I. o Lauri.

U pismu istom prijatelju, Gaufridyju, od 13. travnja 1793., on dijeli s njim čuđenje, jer ne može vjerovati da je postao sudac (!). Postao je član porote, točnije „jury d’ accusation“⁴⁴¹, član pariške revolucionarne sekcije Section des Piques, kao i Robespierre. On je za njih pisao tekstove, bio je zastupnik svoje sekcije u komisiji za bolnice, a kratko vrijeme je sekcijom i predsjedao. 2. kolovoza 1793. piše opet Gaufridyju da bi mu rekao da je sve morao prepustiti zamjeniku, jer su ga optužili za umjerenost („moderantisme“)⁴⁴²! On je, pak, zahvalan da se toga riješio. Tijekom predsjedovanja je stavio Montreuilove na listu za čišćenje, ali nije rekao ni riječ, jer bi ih pokosili.⁴⁴³

⁴⁴¹ Doslovni prijevod termina bio bi „optužna porota“. Prema rječniku Littré, „jury d’ accusation“ je porota koja je odlučivala treba li prihvatiti optužbu. Ova institucija više ne postoji u Francuskoj, no treba je razlikovati od „jury de judgement“, koja odlučuje je li optuženi kriv za djela koja mu se imputiraju. Ova „optužna porota“ bila je grupa od osam nasumično odabranih građana kojima je predsjedao okružni sudac, koja je odlučivala hoće li slučaj prosljediti na suđenje kaznenom sudu, preteći modernog porotničkog suda. Ovu je instituciju stvorila Ustavotvorna skupština 1791. i ukinula 1808. donošenjem Zakona o kaznenom postupku. Ovu porotu spominje i Balzac u *Sjaju i bijedi kurtizana* (1846:449).

⁴⁴² Michel Delon, „Sade thermidorien“, u: Michel Camus i Philippe Roger (ur.), *Sade. Écrire la crise*, Pariz, Belfond, 1983:99-117.

⁴⁴³ Vidi Maja Zorica Vukušić, „La politique du Sade le ‘justicier’“, u: SRAZ (*Studia romanica et anglica zagradiensia*, Facultas philosophica Universitatis Studiorum Zagrebiensis), Zagreb, vol. LX/2015, 2015:165-196.

19. studenog 1794. Sade piše Gaufridyju da su ga zatočili jer ga je vlast, u ime naroda, proglasila „sumnjivim“⁴⁴⁴, iako je bio u Charentonu jer je bio „sumnjiv“ za vrijeme monarhije. No iako je proveo deset mjeseci promijenivši četiri zatvora, spasila su ga njegova „patriotska djela“. U četvrtom je zatvoru istovremeno bio i Choderlos de Laclos, ali niti jedan od njih dvojice nikada nije spomenuo ovog drugog. No Constance je preko veza i novcem isposlovala da ga „zaborave“ u zatvoru, pa joj Sade duguje život jer je oslobođen, po revolucionarnom kalendaru „le 24 vendémiaire“⁴⁴⁵, odnosno 15. listopada 1794. godine.

Sade je, zbog nedostatka novca, u Parizu 1796. prodao dvorac La Coste zastupniku iz Vauclusea, Rovereu, i kupio dobra u okolici Pariza. Primjerice, 26. siječnja 1800. Sade piše Gaufridyju da umire od hladnoće i gladi u bolnici u Versaillesu već tri mjeseca. No tijekom ovog razdoblja će Sade napisati i izdati svoje najveće tekstove: *Aline i Valcour* 1795., *Filozofiju u budoaru* 1795., *Novu Justine* (treću inačicu romana o Justine 1797.) kojoj je dodao *Pripovijest o Juliette* i *Zločine ljubavi*⁴⁴⁶ (1800.).

⁴⁴⁴ Robert Darnton, u *L’Affaire des Quatorze, Poésie, police et réseaux de communication à Paris au XVIIIe siècle* (Pariz, Gallimard, nrf, 2014.), predstavlja tzv. Aferu četrnaestorice (1749.) koja je započela uhićenjem jednog studenta medicine koji je izrecitirao pjesmu koja je napadala Luja XV. Kada su ga ispitivali u Bastilji, on je odao osobu od koje je naučio pjesmu. I ovog potonjeg su uhitili, te je i on odao svoj izvor, tako da su se uhićenja nastavila dok policija nije zatočila četrnaestoricu optuženu da su sudjelovali u neodobrenim pjesničkim recitalima. Ovaj slučaj pokazuje da je jedna od zadaća policije bila suzbijanje kritika i glasina protiv vlasti, a Darntonu služi kao paradigmatički primjer uspostave složene mreže komunikacije koju proučava kako bi dokučio načine cirkuliranja informacija u društvu u kojem većina ne zna pisati, što znači da se uvelike oslanja na pamćenje (2014:9). Ova afera neizravno pokazuje kakvu je sudbinu mogao očekivati i sam Sade, te zašto je nijekao autorstva nekih tekstova.

⁴⁴⁵ „Vendémiaire“ je prvi mjesec francuskog republikanskog kalendara, koji otprilike, ovisno o godini, odgovara razdoblju od 22. rujna do 21. listopada („vendanges“ – berba grožđa).

⁴⁴⁶ U izdanju iz 1995. koje je priredio Éric Le Grandic, a predstavio Michel Delon (Sade, *Les Crimes de l’amour. Nouvelles héroïques et tragiques précédées d’une Idée sur les romans*, Cadeilhan, Zulma, 1995), ističe se da dvanaest godina razdvaja pisanje od izdavanja. Nakon Revolucije, Sade nastoji živjeti od pisanja i želi si sazdati novi identitet pisca. Prema Delonu, ove promjene objašnjavaju značajnu količinu preinaka rukopisa (čitavi ulomci su promijenjeni, sama fabula preinačena, kao i redoslijed novela). Ovo izdanje donosi i bilješke o varijantama i najvažnijim razlikama između rukopisa i verzije iz 1800., kako bi se prikazao rad na tekstu. U ovoj konačnoj inačici, Sade nastoji zadovoljiti i publiku, i cenzuru, izbjegavati skandalozne ili bezbožne primjedbe, slijediti modu „roman noir“ istodobno namećući svoju originalnost. No ova usporedba inačica pokazuje da nije riječ ni o nijekanju, ni o povlačenju, jer, umjesto frontalnog, nemogućeg napada na konvencije tih jedanaest novela iz prve inačice, Sade odabire suptilniji put koji iskazuje rasap moralnih vrijednosti, pokušavajući naći ljepotu u nesreći, odnosno u zločinu. Vidi, među mnogima primjerice i Catherine Joye-Bruno, „Les Crimes de l’amour“ u: *Psychanalyse YETU*, 41(1), 2018:127-137.

U Charentonu Sade piše manje pisama, jer je Constance uvijek uz njega, koju naziva „Mme Quesnet“, „Md“, „Md. Q“ ili „Madame“. Imala je sobu u Charentonu pored Sadeove, i predstavljali su je kao njegovu kćer. Dirljivo je da ju on u jednom trenutku uči pisati. Ona je sveprisutna u *Dnevniku (Journal inedit⁴⁴⁷)*, ali i u njegovim književnim bilješkama („notes littéraires“). Zanimljivo je da u njegovim književnim bilješkama 1803. – 1804. nalazimo antologiju od četrdeset dva ulomka iz romana gospođe de Staël *Delphine*, jedne od dvije najznačajnije spisateljice romantizma, pobornice demokracije i velike protivnice Napoleona, koja će, zajedno s Benjaminom Constantom, koji joj je bio i partner, i prijateljima djelovati i književno, i politički unutar tzv. grupe iz Coppeta, skupine intelektualaca koja djeluje od Revolucije do Restauracije. To je jedino djelo za koje je Sade to učinio.

U lipnju 1808. Sade je natjerao sina da potpiše obvezujuće pismo da će gospođa Quesnet nakon njegove smrti biti financijski osigurana. Ovaj potonji to neće ispoštovati jer gđa Quesnet neće naslijediti ništa. Isti mjesec je Sade svakodnevno vodio, iz sata u sat, dnevnik zdravstvenog stanja, sa svim simptomima i lijkovima, kada je Constance bila bolesna mjesec dana.

U srpnju mu je došla u posjet i Mme de Saint-Aubin⁴⁴⁸, najveća operna pjevačica onog doba, te mu je sama donijela dvije bijele purice, što govori posredno i o zanimanju koje je njegovo kazalište u Charentonu izazvalo u cijelom Parizu⁴⁴⁹.

9. lipnja 1809. umire mu stariji sin Louis-Marie na putu za svoju pukovniju, u sukobu s napuljskim pobunjenicima. Kako su bilježnice *Dnevnika* u

⁴⁴⁷ Izdanje *Dnevnika (Journal inédit. Deux cahiers retrouvés du Journal Inédit du Marquis de Sade (1807, 1808, 1814) suivis en appendice d'une Notice sur l'Hospice de Charenton par Hippolyte de Colins*, predgovor Georges Daumas, Pariz, Gallimard, nrf, „Idées“, 1970/ Pariz, Gallimard, Folio, „essais“, 1994) nije opravdalo očekivanja, jer je popratni kritički aparat izdanja gotovo nepostojeći, odnosno, u svakom slučaju manjkav. Bolje je izdanje *Ceuvres complètes du Marquis de Sade, tome Onzième, Notes littéraires, Couplets et Pièces de circonstance. Notes pour les Journées de Florbelle. Journal de Charenton. Lettre de Charenton et Testament, La Marquise de Gange, Pariz, Éditions Pauvert, 1991.*

⁴⁴⁸ Mme de Saint-Aubin 1764. – 1850., koju su nazivali i Madame Belmont, rođena je kao Jeanne-Charlotte Schroeder (ili Schreuder), u obitelji umjetnika (još četvero braće i sestara), francuska je operna pjevačica (sopran) koja je bila zvijezda u Comédie-Italienne i Opéra-Comique. Otpjevala je više od 200 glavnih uloga, u dvadeset dvije godine koliko je pjevala u Favartu i Feydeauu. Po njoj su nazvane uloge naivki u Opéra-Comique, tzv. rôles à corset. O Mme de Saint-Aubin vidi i Antoine Lilti, *Le monde des salons, Sociabilité et mondanité à Paris au XVIIIe siècle*, Pariz, Librairie Arthème Fayard, 2005: 69, 234.

⁴⁴⁹ Vidi Maja Zorica Vukušić, „Marquis de Sade, l'Empire et l'empire des métaphores: des Maudits aux 'quills' et les autres plumes“, u: *SRAZ (Studia Romanica et Anglica Zagrabienis, Facultas philosophica Universitatis Studiorum Zagabienis)*, Zagreb, sv. LXIV, 2019: 31-54.

razdoblju 1809. – 1813. zaplijenjene, ne znamo njegovu reakciju na smrt sina, ni na smrt žene, ali znamo da je uzalud tražio od sina Armanda da ne objavi bratovu smrt majci, koja je umrla, od tuge, kako je mislio, u srpnju 1810.

Sade i dalje piše *Adélaïde de Brunswick, princesse de Saxe*, njegov drugi povijesni roman zanimljiv upravo zato što bilježi prijelaz iz prosvjetiteljstva u romantizam, i to u razdoblju od tri mjeseca (započeo ga je 1. 9. 1812., a 21. 11. 1812. već čita gotov tekst), pa *Isabelle de Bavière*,⁴⁵⁰ dok Constance nosi rukopise izdavačima koji ih prihvaćaju. No njegov sin bdije nad ugledom obitelji, pa će posljednji Sadeovi ženski likovi ostati u dnu obiteljskog kovčega još stoljeće i pol. *La Marquise de Gange* objavljena je anonimno 1814. godine.⁴⁵¹

U Vincennesu Sade odlučuje da će mu pismo „poslužiti kao mač“ (Farina 2016:20), a Constance mu odgovara da mu „stil pali papir“, da ga treba promijeniti. Pisanje nije samo zabava, nego i prilika za ismijati sve one koji su ga htjeli kazniti kao dijete, da se „popravi“. „Što sam ovdje ako ne dijete?“, kako piše Sade prijateljici Milli (pismo Milli Rousset 22. ožujka 1779.)⁴⁵². No on je tvrdoglav i uporan u tome da ga smatraju književnikom. *120 dana Sodome* je sumanuta konstrukcija, ali nije ispovijed, ni kronika.⁴⁵³

Sade sebe smatra nesretnikom i nadasve tankočutnim muškarcem, koji si, u duhu vremena, dopušta stvarno mnogo, dok ženama koje voli ne dopušta ništa. Posve tipična priča, uz napomenu da se često ženama nastoji umiliti nekom kratkom šaljivom pričom, nekim malim znakom pažnje. Bio je neizmerno ljubomoran, primjerice, u pismu Anne-Prospère s početka prosinca 1772. saznajemo da joj prijeti samoubojstvom iz tamnice ako mu ne dođe u posjet. Pokušao je počinuti i samoubojstvo, no ovaj pokušaj samoubojstva je svima zatajio. Svekrva, koja je nakon pokušaja samoubojstva saznala da leži u postelji, bojala se najviše da je riječ o sifilisu.

Oduvijek je praznovjeran, prepun predosjećaja, iščekivanja zle kobi, te vjeruje i u reinkarnaciju (pismo Sadea ženi, 30. travnja 1781.). Nije pustolov,

⁴⁵⁰ Vidi Sade, *Ceuvres completes, tome Douzième, Histoire secrète d'Isabelle de Bavière, reine de France, Adélaïde de Brunswick, princesse de Saxe, Pariz, Pauvert, 1991.*

⁴⁵¹ Mme de Clermont-Tonnerre, nakon ubojstva muža i njenog zatočeništva tijekom Terora, ponovno se udala za veoma utjecajnog M. de Talaru. Zbog njenih intervencija, gđe de Talaru, Sade nije poslan u tvrđavu Ham, te je u dvije, tri prilike mogao dobiti svoje papire, pera i malo slobode u kretanju po hospiciju. Njen je utjecaj ublažavao negativan utjecaj Mme de Bimard de Sade, svekrve njegovog sina Armanda.

⁴⁵² Postaje i „dječčić“ koji nije bio dobar („sage“) jer piše (pismo Sadea Milli Rousset iz travnja ili svibnja 1779.)

⁴⁵³ O fascinantom rukopisu *120 dana Sodome* i njegovoj sudbini Michel Delon piše knjigu *La 121^s journée, L'incroyable histoire du manuscrit de Sade*, Pariz, Albin Michel, 2020.

mrzi more i putovanja i dobro mu je samo kada se vrati kući. Posve je „anti-moderan“ u smislu da, usprkos ljubavi prema antici, ne voli teatar s antičkim temama, pa ni Oresta. Voli isključivo onaj koji govori o vitezovima, ali i romane, najviše Cervantesovog *Don Quijotea od Manche*, dok pariški saloni i Enciklopedisti luduju samo za „realističnim“ dramama i romanima.

Kada se pravda, primjerice, u pismu ženi (15. prosinca 1781.) jasno razlikuje lukavstvo ili skrivanje od prijetvornosti i laž, jer, iako joj prešućuje neke stvari, on joj, kako tvrdi, nikada nije lagao. No svjestan je da ženski preljub stvara mnogo problema (ponajprije zakonskih), te se, kako tvrdi u pismu Milli Roussey, kojeg piše iz svoje ladanjske kuće, 17. travnja 1782., oduvijek držao podalje od udanih žena.

U pismu ženi iz 1782., Sade joj piše:

Ali, povodom onoga što se mene tiče, mene *osobno*, ništa vam ne obećajem. Zvijer je suviše stara. Vjerujte mi, odustanite od njenog odgajanja. [...] Isto je tako i s navikama: kada su one tako čudesno povezane s fizičkim izgledom bića, 10 000 godina zatvora i 500 libri okova samo će im dati više snage. [...] Običaji ne ovise o nama, oni su uvjetovani našom konstrukcijom, našom organizacijom. O nama ovisi da ne širimo naš otrov vani, i da ono što nas okružuje, ne samo da ne pati, nego da to čak ne može ni primijetiti. Besprijekorno ponašanje s vlastitom djecom i s vlastitom ženom, takvo da joj postane nemoguće, čak i kada uspoređi svoju sudbinu sa sudbinom drugih žena, posumnjati u loše običaje svog muža: evo, to ovisi o nama, i to čestit čovjek treba činiti, jer nije rečeno da je čovjek izopačen ako su mu užici neobični. Skrivate to u javnosti, osobito djeci, i da vam žena nikada ni najmanje ne sumnja; ispunjavajte vaše dužnosti s njom također *u svakom smislu*. To je najvažnije i evo, to vam obećajem. Ne možemo zadobiti vrline, i *u tim stvarima* nismo u stanju prihvatiti ovu ili onu sklonost, kao što ne možemo postati uspravni kada smo rođeni grbavi, ne možemo prihvatiti uistinu kao sistem ovo ili ono mišljenje, kao što ne možemo postati smeđokosi kada smo rođeni riđi. Eto, to je moja vječna filozofija i nikada iz nje neću izići.

Međutim, Sade piše ženi i poruke „škakljivog“ sadržaja: primjerice, njegovo pismo ženi koje je pismo „sa šifrom“, kodirana poruka („billet à tiroirs“), prvi je objavio Gilbert Lely 1980. godine.⁴⁵⁴ U pismu ženi iz travnja 1783. Sade daje upute ženi za etuije koji imaju i dodatnu ulogu, osim one uobičajene.

17. svibnja 1783., kada piše pismo ženi, piše ono što danas popularno nazivamo *disclaimer*, kao i uvijek, kako kaže, prije nego pošalje neko svoje djelo ženi. Poslao joj je dramu, ali ima potrebu napisati da drama ne tematizira ni

⁴⁵⁴ Krajem 1784., kada piše ženi o problemima seksualne prirode, sve piše u metaforama, među inima i o „strijeli koja neće odapeti“.

njegove prijatelje, ni rođake, ni ženine prijatelje, ni rođake, ni bilo koju osobu koja bi imala veze s njegovim boravkom u zatvoru, kao ni s njim samim.

Kada mu žena odbija poslati Rousseauove *Ispovijesti*, a poslala mu je Lukrecija i Voltaireove dijaloge⁴⁵⁵, on ju omalovažava i kaže da treba naučiti da perspektiva,

gledište s kojeg promatramo čini stvar dobrom ili lošom, a ne sama stvar po sebi. [...] to je dokaz da je sve relativno. [...] Postoji tisuću prilika kada treba tolerirati zlo da bi se uništio porok. Primjerice, vi ste mislili da ćete učiniti čudo, mogu se kladiti, ako me osudite na strašnu apstinenciju koja se tiče grijeha puti. Pa, prevarili ste se: raspalili ste mi glavu, nagnali ste me da stvorim maštarije koje ću morati ostvariti. [...] Kada lonac ključa suviše dugo, dobro znate da će nužno prekipjeti (Farina 2016:220).

On bi sebe, „Gospodina 6“ kako sebe naziva po broju ćelije u kojoj boravi⁴⁵⁶, izliječio tako da bi si stavio na raspolaganje djevojaka do mile volje. S obzirom na ironični ton pisma, kao i riječi u kurzivu kao što su „dobar put“, „pravi put, i „okolni put“, „opasne iznimke“, „opasni odmaci“, „filozofske izlike“, jasno je da je riječ o sodomiji u odnosu na „poštene“ heteroseksualne užitke.⁴⁵⁷

Sade ženi početkom studenog 1783. piše:

Moj način razmišljanja, kako kažete, ne može se odobravati. I što me briga? Stvarno bi lud bio onaj koji bi prihvatio način razmišljanja za druge! Moj način mišljenja je plod mojih razmišljanja; one potječu iz mog postojanja, moje organizacije. Ne mogu je promijeniti; da i mogu, ne bih to učinio. Ovaj način razmišljanja koji vi kudite mi je jedina utjeha u životu; on olakšava sve moje muke u zatvoru, on čini sve moje užitke u društvu i držim do njega više nego do života. Nije moj način razmišljanja stvorio moju nesreću, nego način razmišljanja ostalih.⁴⁵⁸

U pismu ženi od 23. i 24. studenog 1783. Sade, s obzirom na kontrole svih njegovih pisama, zna da se obraća i zapovjedniku Vincennesa, poručniku Charlesu de Rougemontu:

⁴⁵⁵ Sade, u svom *Fragments du portefeuille d'un homme de lettres* (u: *Ceuvres complètes du marquis de Sade*, sv. I, priredila Annie Le Brun i Jean-Jacques Pauvert, Pariz, Éditions Pauvert, 1991:119), primjećuje da njemu zamjeraju načela koja je Voltaire razvio u *Zadigu*.

⁴⁵⁶ Ovaj je nadimak zabilježen i u naslovu jednog izbora njegovih pisama. Vidi i Sade, *Monsieur le 6. Lettres inédites (1778-1784)*, Pariz, Julliard, 1954.

⁴⁵⁷ Farina (2016:221) ponovno u ovome vidi dokaz njegove „homoseksualnosti“, te tvrdi da nije problem što on previše voli žene, nego da više voli vlastiti spol, od čega se treba „izliječiti“. Kao dokaz ovoj tvrdnji navodi igru riječi s riječju „sexe“ koja znači i seks i ženu. Po njoj i njegovo rublje ne traži supruga nego Jacques, sluga.

⁴⁵⁸ Vidi Sade, *Cinquante lettres du marquis de Sade à sa femme*, Pariz, Flammarion, 2009.

Šarmantno stvorenje, želite moje prljavo rublje, moje staro rublje? Znae da li je to neizmerno *delikatno*? Vidite kako ja osjećam vrijednost stvari. Slušajte, *anđele moj*, ja imam svu želju ovog svijeta da vas zadovoljim u tome, jer znate da poštujem *ukuse, fantazije*, ma koliko barokne one bile, sve ih smatram časnim i zato što mi njima ne upravljamo i zato što se i najneobičnija i najbizarnija od svih, kada se dobro analizira, uvijek vraća na izvjesno načelo *delikatnosti*⁴⁵⁹.

Kada Sade piše ženi, on je svjestan da uvijek postoji cenzor, čitatelj, „onaj treći“, pa su neka pisma više upravljena njima, i upravitelju, i svekri, o kojima mu ovisi sudbina, nego ženi.

Posljednje godine Sadeovog života u korespondenciji obuhvaćaju razdoblje od 1798. do 1814. koje, osim revolucionarnog perioda kada je na slobodi, te postaje jedan od ključnih aktera i političkog života, mogu svesti na period posljednjeg zatočeništva. Naime, 6. ožujka 1801. („15 ventôse an IX“), Sade i njegov izdavač Massé⁴⁶⁰ su uhićeni kod ovog potonjeg, onoga koji je u srpnju ili kolovozu 1800. izdao u četiri sveska *Zločine ljubavi (ili Priče) (Crimes de l'Amour (ou Les Contes))*, 453 lista kratkih priča o raznim temama koje su djelomice pisane u isto vrijeme kada i svitak *120 Journées de Sodome*, tijekom boravka u Bastilji 1785. godine.

Zločini ljubavi uzrokuju opću sablazan, o čemu svjedoči i članak Victor-Donation de Musset-Pathayja (1768. – 1832.), oca Alfreda de Musseta, u *Décade philosophique*⁴⁶¹, što pokazuje da Sadea prate cenzori i kritičari od Konzulata, kao i u doba Carstva.

Kod Masséa policija pronalazi primjerak *Nove Justine* sa Sadeovim bilješkama i jedan primjerak posljednjeg sveska *Pripovijesti o Juliette* i rukopise,

⁴⁵⁹ Namjerno ostavljamo pridjev „delikatan“ i imenicu „delikatnost“, jer ima specifičnu težinu u stručnoj literaturi, od knjige Michela Delona do Barthesove uporabe termina. Vidi i Veyne 1983:52 (*lenis*, delikatan). U Hrvatskoj enciklopediji pojam je definiran kao: „delikatan (franc. *délicat* < lat. *delicatus*: uglađen; lijep; nježan), koji zahtijeva osobitu pažnju i obzir, osjetljiv, škakljiv (npr. zadatak, trenutak, tema); koji je nježne, osjetljive građe (o osobama i predmetima), krhak; uglađen, obziran; profinjen (npr. miris, zvuk, osjećaj).“ delikatan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2026. Pristupljeno 15. 4. 2020. <<https://enciklopedija.hr/clanak/delikatan>>.

⁴⁶⁰ *Journal typographique et bibliographique, ou recueil consacré à tout ce qui paraît de nouveau en Littérature, Sciences et Arts*, n° XLIII, [20 thermidor an VIII], 8. kolovoza 1800. u: Vial 2014:60.

⁴⁶¹ Mussetov otac, komentirajući autora koji slijedi načela koja je uspostavio za *Aline i Valcour*, ponavlja Sadeovo negiranje autorstva, no s obzirom na to da, kako kaže, u svim djelima tematizira zločine ljubavi, i ovo su mu djelo pripisali, jer je riječ o „istim načelima, istom moralu, istom stilu“. Na kraju dodaje da ipak žali autoru što je u situaciji da se mora pravdati (*La Décade philosophique, littéraire et politique*, n° 9 [30 frimaire an IX], 21. prosinca 1800:542 u: Vial 2014:66).

među kojima su i *Pripovijest o Juliette, Francuski Boccaccio (Boccace Français) i Razbibrige libertinca (Délassements du Libertin)*. 7. ožujka 1801. Sade ponovno niječe autorstvo *Juliette* i tvrdi da ju je samo prepisao, do trenutka dok Massé ne otkrije gdje je skriveno tisuću primjeraka *Juliette* (A.N., F¹⁸, 1730, # 23 u Laborde 1997: 231).

Nakon zapljene rukopisa⁴⁶² kod Masséa, Sade je zatočen u Sainte-Pélagie⁴⁶³, zatim u Bicêtre, a u hospicij Charenton-Saint-Maurice prebačen je u travnju 1803.⁴⁶⁴, gdje će provesti jedanaest posljednjih godina života u „poluslobodi“, gdje umire 2. prosinca 1814.⁴⁶⁵ u doba od sedamdeset četiri godine.

Charenton je hospicij, a ne zatvor, kojeg vodi François Simonet de Coulmier do otkaza u svibnju 1814.⁴⁶⁶, kada će ga zamijeniti odvjetnik Roulhac de Maupas, 7. rujna 1814., tri mjeseca prije Sadeove smrti.

Liječnik Gastaldi/Gastaldy, kojeg Sade poznaje godinama, odigrat će ključnu ulogu u Sadeovom životu, jer je s njim dijelio novatorske ideje o medicinskoj brizi, liječenju i ponašanju prema bolesnicima, te je osobito vjerovao u terapeutske učinke kazališta. 22. prosinca 1805., Gastaldyjevom smrću, situacija se radikalno mijenja, jer ga zamjenjuje Antoine-Anasthase Royer-Collard (1768. – 1825.) koji nipošto ne odobrava ovu novu metodu, te želi spriječiti Sadea i njegove kazališne aktivnosti (Laborde 1997:251)⁴⁶⁷. Nakon

⁴⁶² Nestanak trećeg rukopisa iz policijske prefektуре koji spominje Vial (2014:64) pripisan je policijskom načelniku Jean-Baptisteu Boucheseicheu (1760. – 1825.), koji je bio odgovoran za Sadeov nadzor, te je odgovarao predsjedniku policijske uprave i ministru Fouchéu, koji je bio zaslužan za njegovo uhićenje i zatočivanje 6. ožujka 1801. i koji ga je nadzirao do smrti. List rukopisa koji je spašen (zbirka Henrija de Rothschilda), jedini iz rukopisa *Pripovijesti o Juliette* je naslovna stranica. Tako je Sade zatočen i zbog *Juliette*.

⁴⁶³ 2. travnja 1801. (12 germinal an IX), Sade je zatočen u Sainte-Pélagie (Laborde 1997:233-234), kako prenosi načelnik Dubois ministru policije 26. svibnja 1801. (6 prairial an IX, A.N., F⁷ 7294, #30, u: Laborde 1997:234-235).

⁴⁶⁴ U ožujku 1803. Sade je zatvoren u zatvor Bicêtre sredinom travnja (25 germinal an XI), a policijski načelnik Dubois ga premješta u hospicij Charenton-Saint-Maurice 27. travnja 1803. na molbu obitelji (Laborde 1997:240).

⁴⁶⁵ U bilješki iz Charentona, nastaloj nakon 31. ožujka 1813. pod naslovom „(B.N., MS. 24390, fo. 414)“ (Laborde 1997:371), Sade potvrđuje da su ga tijekom boravka tri puta ispitivali u Charentonu (31. ožujka 1811. grof Jolivet, 14. studenog 1813. grof Corviette (ili Dorvietto) i 31. ožujka 1813. grof Appellius ili neko slično ime).

⁴⁶⁶ Novi ravnatelj je imenovan 31. svibnja 1814.

⁴⁶⁷ „U nedjelju 14. travnja 1805. (24 germinal, an XIII), Sade dijeli blagoslovljeni kruh i prikuplja donacije u župnoj crkvi Charenton-Saint-Maurice povodom Uskrsa. Tri dana kasnije policijski načelnik Dubois upućuje opomenu i naredbu [...] gospodinu Coulmieru“ o za- brani „izlaska bez izričitog i formalnog odobrenja od njega“ (Laborde 1997:251). Sade je

višegodišnjeg upornog interveniranja kod vlasti, Royer-Collard je uspio zabraniti predstave u Charentonu po nalogu ministra 6. svibnja 1813. (Laborde 1997:280)⁴⁶⁸.

1814. godine njegovi rukopisi cirkuliraju i preprodaju se⁴⁶⁹, pa su problematični čak i nakon autorove smrti: primjerice, bilješka „Note relative aux manuscrits de M. de Sade, Paris, 17 décembre 1814“ (A.N., F⁷ 6294, #5 » u: Laborde 1997:394) pokazuje da se nastoji zabraniti tiskanje njegovih djela u Londonu, te vratiti ih obitelji kako bi ih oni spalili⁴⁷⁰.

U svakom slučaju, i koncept obitelji mijenja se tijekom povijesti, a i ona će Sadeu poslužiti kao platno za njegovo djelo – sjetimo se citata iz *Nove Justine*, koji kaže da su „najdivniji na svijetu“ upravo „despotski užici“, odnosno, po njemu „čovjek mora oskrvnuti predmet koji želi“ jer „nema više užitaka, čim se ovaj preda“⁴⁷¹, što će pokazati na svojim idealnim žrtvama, ženama, ali i majkama.

Naime, u anonimnom dijelu svog opusa, od *Justine*, preko *Filozofije u budoaru*, do *Juliette* i bilješki za *Les Journées de Florbelle*⁴⁷², Sade maltretira majke kao nitko dotada, te nastavlja i početkom 19. stoljeća, kada se polako vraćaju i religija, i moral, čije pobornike on naziva „la racaille tonsurée“ i „la tourbe dévotieuse“ (Farina 2016:30). No Sade, možda s vremenom podliježući iz

primao pričest svake godine od 1791., u čast svog puštanja iz zatvora, u kojem je bio od 1777. Sjedište policije u Parizu, „3e arrondissement, 6029, Charenton, le 10 juin 1806, (A.N., F⁷ 6294, # 20“, odbilo je njegov zahtjev za dopuštenjem da izlazi dva puta tjedno (Laborde 1997:259). Načelnik je to ponovio 23. srpnja 1808., jer ga je jedan policijski inspektor izvukao iz hospicija kako bi otišao u ured javnog bilježnika, tvrdeći da ga je načelnik za to ovlastio („Préfecture de Police, 2e Division, 3e Bureau, Paris, le 23 juillet 2808, (B.N., MS. 24390, ff. 291-292“ u: Laborde 1997:276-277). Senator-ministar to potvrđuje državnom savjetniku, načelniku policije (poslano 20. kolovoza 1808., „A.N., F⁷ 6294, # 17“ u: Laborde 1997:277).

⁴⁶⁸ Pismo naslovljeno „M. de Sade à Mme de Santeuil, Charenton, juillet 1813, (J.L.D., 567-568)“ (Laborde 1997:371), spomenuto 1808., zatim 5. listopada 1814., kada mu supruga prvi put čita dnevnik, te želi spriječiti muža, pa kontaktira dva nadzornika u Charentonu da ne obavijeste Coulmiera o navodnim gestama koje je ovaj uputio jednoj ženi, što on nijeće.

⁴⁶⁹ Branzon je kupio od Laccorda, inspektora u službi koja je brinula o vojnoj prehrani („Extrait des registres de correspondance du secrétariat général de la Police de Paris, Paris, 18 mai 1814, (A.N., F⁷ 6294, # 5)“ u: Laborde 1997:373).

⁴⁷⁰ Inventar nakon Sadeove smrti („L'inventaire après décès de M. le comte de Sade, 2 janvier 1815, 9 heures du matin, (B.N., MS. 24384, ff. 603-621)“ u: Laborde 1997: 394-414) obuhvaća biblioteku iz njegove radne sobe, njegove papire i rukopise.

⁴⁷¹ Sade, *La Nouvelle Justine ou les Malheurs de la vertu*, Pariz, Éditions 10/18, Département d'Univers Poche, coll. »Domaine français«, 1978/1998:301.

⁴⁷² Sade, *Les Journées de Florbelle*, Pariz, Cercle du livre précieux, sv. XV, 1967:65.

ovog ili onog razloga retorici svog doba, šalje Charlesu Quesnetu, sinu njegove družice Constance, apologiju majke⁴⁷³.

Justine i Juliette su, zbog ranog gubitka roditelja, izbačene iz samostana koji je trebao brinuti o njihovoj zaštiti i odgoju, i osuđene su na ono za što je Sade izmislio neologizam *isolisme* (Lilti 2019:345), vječnu izdvojenost i osamu bez pripadnosti, u 18. stoljeću, stoljeću društvene etike. No glavna razlika sestara i njihovog autora jest pripadnost različitim društvenim klasama: one pripadaju buržoaziji, a Sade je pripadnik aristokratske obitelji. On smatra da ga žrtvuju da bi njegovi sinovi, oni kod kojih on ne vidi „energiju“ obitelji Sade, nego „mrtvilo“ obitelji Montreuil, mogli imati budućnost, naslijeđe i ugled. Njegovu oporuku iz 1806. sin neće poštovati, kao ni želju da mu grob bude zatrt, da ga svi zaborave. Sin Claude-Armande, budući da je naslijedio očev imetak prije njegove smrti, daje ocu smiješnu rentu jer ne podnosi da mu otac piše, kao neki vulgarni književnik, te živi od pera. U svom posljednjem pismu sinu, Sade mu tvrdi da će očevo djelo proslaviti imena Sade, mnogo više nego sinove vrline.

Sadeova majka je, pak, veoma rano prestala biti dio njegovog života. Rođena kao jedna od De Maillé, povezana s Burbonima, živjela je u palači Condéa, najljepšoj palači u Parizu, nasuprot Luksemburškom parku, gdje se brinula o malome Condéu⁴⁷⁴, onome koji će kasnije voditi emigrantsku vojsku. U određenom trenutku je odlučeno da će četverogodišnjeg Sadea poslati u Provansu: nije jasno je li se Sade kao dječak suprotstavio svom tri godine starijem uglednom rođaku, ili je možda majka otišla za suprugom i pridružila mu se u veleposlanstvu (Farina 2016:35). Otac ga tako dovodi u Avignon, u palaču njegove bake, današnji muzej Calvet. Sade više nikada neće živjeti s majkom⁴⁷⁵ koja će se, kada se odvoji od njegovog oca, nastaniti u stanu u karmelićanskom samostanu u rue d'Enfer, pored Luksemburškog parka, gdje će živjeti do smrti 1777. godine. Njenu će smrt iskoristiti Mme de Montreuil, jer će Sade doći u Pariz, a ona će ga dati uhititi i zatvoriti u Vincennes.

U dnevniku iz Charentona, od kojeg je većina bilježnica spaljena, iako se u njima uvijek čuvao da ne govori ni o svojim „idejama“, ni „uvjerenjima“,

⁴⁷³ „Lettre de Sade à Charles Quesnet“ u: Sade, *Œuvres complètes*, sv. XII, Cercle du livre précieux, 1967:598.

⁴⁷⁴ Neće ga kontaktirati ni pred kraj života, 1814., tijekom Restauracije, kada se Condé vraća u Pariz, da bude uz Louisa XVIII., dapače ministar će pogoršati njegove uvjete života u Charentonu gdje će zaplijeniti njegove papire i pera (Farina 2016:36).

⁴⁷⁵ Imao je „zamjensku“ majku, Mme de Saint-Germain, koju je volio više od svega, „moja skoro majka“, kako ju je nazivao, čije se smrti pribojavao u zatvoru.

Sade tvrdi da je, u noći s 20. na 21. 8. 1807., uvidio da su komedije koje je postavljao ili u kojima je glumio uvijek za njega zlokojne⁴⁷⁶.

Ovu vrstu *vanity faira*, koja bi se gotovo po definiciji mogla nastaviti u nedogled, toliko je pisama i toliko djelića svakodnevice koji kao razasuti dijelovi razbijenog zrcala ilustriraju neke djeliće posve subjektivno pisane i življene svakodnevice, najprikladnije je završiti citatom iz ključnog Sadeovog pisma supruzi, „Mojim velikim pismom“ („Ma grande lettre“) od 20. veljače 1781.:

Da, ja sam libertinac, priznajem to ; zamislio sam sve što se može zamisliti u tim stvarima, ali sigurno nisam učinio sve što sam zamislio i sigurno nikada neću učiniti. Ja sam libertinac, ali nisam *kriminalac*, ni *ubojica*, a budući da me prisiljavaju da stavim svoju apologiju uz bok svom opravdanju, reći ću, dakle, da je možda moguće da oni koji me tako nepravedno osuđuju neće moći uravnotežiti svoje beščašće tako dobro dokazanim dobročinstvima kao onima koja ja mogu suprotstaviti svojim greškama.⁴⁷⁷

Malo kasnije, u istom pismu samo jednostavno utvrđuje: „znate to, zločin ima svoje razine“. Tako bi ove crtice o Sadeu i Sadeovim ženama u nekom drugom obliku mogle biti i test u *Elleu* ili *Cosmopolitanu* u obliku „Jesi li Juliette ili Justine?“ (Julija ili Justina), kojima je pridodan ovaj „Vanity Fair“ kao rukavac biografskog. Svoj bi izričaj vjerojatno mogle naći i u slikovnici za odrasle, posve različitoj od mode ponajprije smiješnih i kičastih talijanskih stripova o markizu de Sadeu („Fumetti“).⁴⁷⁸ U ovoj slikovnici ništa ne bi bilo ni uobličeno, ni pokazano, kako fikcija i zaslužuje, i tek bi tada to mogao biti test za svakoga.

⁴⁷⁶ Prvi primjer iz dnevnika mu je bakina smrt, bake koju je obožavao i koja ga je odgojila (Sade 1970:47).

⁴⁷⁷ Sade, Pismo od 20. veljače 1781. u *Cinquante lettres du marquis de Sade à sa femme* (2009:111).

⁴⁷⁸ Vezano za ove slikovne prikaze, vidi Alexandre Stroev, „Des dessins inédits du Marquis de Sade“ u: *Dix-huitième Siècle*, n°32, *Le rire*, Lise Andries (ur.), 2000:323-342.